

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Ε Κ Α Τ Ο Ν

Τί είναι ὁ νοῦς ;

Ἡ ὄντολογικὴ ὑφὴ τοῦ πνεύματος.

Τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχομεν καταλήξει μέχρι τοῦδε, εἶναι ὅτι ἡ γνωστικὴ πορεία τῆς νοήσεως, ἦτοι ὁ ἐπιστημονικὸς νοῦς, δὲν εἶναι προϊόν ὑλικῆς διαδικασίας ὡς καὶ οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν παραγόντων. Ἡ πορεία τοῦ νοῦ κατὰ τὴν καθαρὰν γνωστικὴν τῆς πορείαν εἶναι ἀνεξάρτητος. Ὁ ὑλισμὸς ἀντιθέτως ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη διανόησις ἔχει τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς εἰς ὑλικὰς οὐσίας καὶ ὅτι ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἀνώτατον προϊόν τῆς ὕλης. Ὁ νοῦς εἰς τὸν ὑλισμὸν εἶναι προϊόν τῆς ἐξελικτικῶς ἀναπτυσσομένης ζωῆς. Ἡ συνείδησις εἶναι λειτουργία τοῦ σώματος, λειτουργία τῆς ὕλης. Ἐπομένως ὁ νοῦς εἶναι παράγωγον τῆς ὕλης. Ἴδου ἡ θέσις τοῦ ὑλισμοῦ. Ὅλη ἡ πραγματικότης τῆς νοήσεως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὑλικὴν διαδικασίαν, ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα σωματικὰ ὄργανα. Ἐὰν καταστραφοῦν τὰ ὄργανα αὐτά, καταστρέφονται αὐτομάτως καὶ αἱ διανοητικαὶ λειτουργίαι.

Ἐπομένως ὁ ὑλισμὸς ἐξάγει κατὰ τὴν ἀντίληψίν του τὸ λογικὸν συμπέρασμα ὅτι ὁ νοῦς εἶναι τὸ προϊόν ἑνὸς ὑλικοῦ ὀργανισμοῦ. Διότι τί εἶναι ὁ νοῦς ἄνευ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νευρικοῦ συστήματος ; Ἡ σκέψις εἶναι μία λειτουργία, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ ἐγκέφαλος. Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ σημεῖα εὐρίσκεται τὸ θεμελιῶδες σφάλμα τοῦ ὑλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ταυτίζει κατὰ δογματικὸν τρόπον

τὴν διανοητικὴν δραστηριότητα μὲ τὴν νευρικὴν δραστηριότητα τοῦ ὄργανισμοῦ, τὴν δραστηριότητα τοῦ ἐγκεφάλου. Ταυτίζει τὴν γνῶσιν μὲ τὴν πορείαν τῆς διαμορφώσεως τῆς νευρικῆς δραστηριότητος καὶ μὲ τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ ἐξωτερικὸν περιβάλλον. Οὕτω θέτει ὡς πρότερον τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πράγματος, τοῦ ὁποίου ἡ δραστηριότης διαμορφώνει τὴν συνείδησιν, ἢτοι ἡ δραστηριότης τοῦ νευρικοῦ συστήματος θέτει τὴν συνείδησιν. "Ὅσον ἐξελίσσεται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ νευρικὴ δραστηριότης τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγκεφάλου, τόσο ἀνωτέραν διανοητικὴν δραστηριότητα ἔχομεν. Ἡ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς εἶναι καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς νοήσεως. "Ὀλη ἡ διανοητικὴ καὶ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου ἔχει προέλευσιν ἀπὸ τὴν ὕλικὴν διαδικασίαν, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὰ ὄργανα τοῦ ἀνθρωπίνου ὄργανισμοῦ, τὰ ὁποία συνδέουν τὸ σῶμα μὲ τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον. Κέντρον δὲ ὅλης αὐτῆς τῆς ὕλικῆς διαδικασίας εἶναι ὁ ἐγκέφαλος.

Οὕτω ἡ διανοητικὴ λειτουργία τίθεται ὑπὸ τοῦ ὕλισμοῦ ὡς λειτουργία τῆς ἐξειλιγμένης ὕλης τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς διαδικασία τοῦ ὕλικου ὄργάνου τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ δραστηριότης τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι αὐτή, ἡ ὁποία συνδέει τὸν ἄνθρωπον μὲ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ δημιουργεῖ τὴν ἐνέργειαν τῆς νοήσεως. Ἡ θεωρία αὕτη τονίζει ἀκόμη ὅτι ἡ πνευματικὴ δραστηριότης ἐξαρτᾶται εἰς μέγα βαθμὸν ἀπὸ τὴν διατροφήν καὶ τὸ περιβάλλον. Τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον ἐπιδρᾷ εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διανοητικῶν ἰκανοτήτων, ἢτοι ἐπιδρᾷ εἰς τὴν δομὴν τῶν συνδέσεων τῶν κυττάρων μὲ τὰ ἐγκεφαλικά μέρη καὶ παραλλήλως εἰς τὴν εὐκολίαν, τὴν δυσκολίαν ἢ καὶ τὴν ἀδυναμίαν ἐπιτεύξεως ὠρισμένων συνειρμῶν. Ἐπίσης τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον σχετίζεται μὲ τὴν ἐγκεφαλικὴν δραστηριότητα. Ἡ κακὴ διατροφή καὶ ὁ ὑποσιτισμὸς συνεπάγονται ἐπιβράδυνσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ διανοητικὴ ἐπίδοσις συσχετίζεται μὲ τὴν διατροφήν, ἢ ἰκανότης τῆς κρίσεως μὲ τὸ ἐπισιτιστικὸν σύστημα. Τοῦτο βεβαίως εἶναι λίαν σχετικὸν καὶ ὄχι ἀπόλυτον, διότι ἀκριβῶς ἡ πνευματικὴ δραστηριότης δὲν ἐξαρτᾶται, ἀλλὰ καθορίζει τὸ περιβάλλον. Αὐτὸ ὑποστηρίζομεν δι' ἐπιχειρημάτων εἰς ὅλον τὸ κεφάλαιον τοῦτο. Κατόπιν ἡ συσχέτισις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου καὶ τῆς διατροφῆς μὲ τὴν πνευματικὴν ἐπίδοσιν εἶναι ἐσφαλμένη, διότι ἀκριβῶς μεγάλοι ἐπισημοὶ ὑπῆρξαν τέκνα πτωχῶν οἰκογενειῶν, ἐνῶ ἀντιστρόφως ἀναλόγως ἄνθρωποι ἀνωτέρου βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἔχουν κατωτάτην διανοητικὴν ἐπίδοσιν. Τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει, ἢτοι ἡ κρι-

τική ικανότης καὶ ἡ διανοητικὴ ἐπίδοσις καθορίζουν εἰς τοὺς λαοὺς τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον καὶ τὴν διατροφήν. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος ἀναπτύσσει καὶ τὴν οἰκονομίαν, ὄχι ὁμως τὸ ἀντίθετον.

Τὸ δογματικὸν σφάλμα τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ὅτι ταυτίζει τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τῆς νοήσεως, τὴν ὁποίαν ταυτίζει μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὕλικου ἐγκεφάλου, μὲ τὸ νόημα τῆς ἐνεργείας ταύτης, τὸ ὁποῖον εἶναι νοητόν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ διακρίνωμεν αὐστηρῶς τὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν, διὰ νὰ ἀσκήσωμεν ἐν συνεχείᾳ καὶ τὴν κριτικὴν τῆς θεωρίας τοῦ ὕλισμοῦ. Διαφορετικὴ εἶναι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν καταθάλλει ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον, καὶ διαφορετικὸν τὸ νόημα τοῦ κόσμου τούτου, ἡ λογικὴ οὐσία τῆς γνώσεως. Αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, αἱ ὁποῖαι καταθάλλονται ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, διαφέρουν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν κατὰ τὴν γνωστικὴν σχέσιν. Τὸ νόημα ὁμως, τὸ ὁποῖον τίθεται ὡς οὐσία τῆς γνώσεως, δὲν εἶναι αἰσθητὸν ὡς ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἡ ὁποία ἔρχεται καὶ παρέρχεται, ἀλλὰ νοητόν, ἐν καὶ ταῦτόν δι' ὅλα τὰ ὑποκείμενα, εἶναι αἰώνιον καὶ ὄχι πεπερασμένον. Δὲν ὑπάρχει θεθαίως νόημα ἄνευ ψυχικῆς ἐνεργείας, τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει ὅτι ὑπάρχει καὶ ταύτισις. Τοῦτο ἄλλως τε πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῶν νοημάτων καὶ τῆς σημασίας μεταθάλλει καὶ τὴν ψυχικὴν ζωὴν καὶ κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς καὶ τὴν γλῶσσαν του. Ἐπομένως δὲν εἶναι αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦν τὸ λογικὸν νόημα τῆς γνώσεως, ἀλλὰ τὸ νόημα τοῦτο διακαθορίζει τὰς ψυχικὰς καταστάσεις καὶ τὴν γλῶσσαν. Ἐξ ἄλλου δὲν ὑφίσταται μόνον τοῦ ψυχικὸν γεγονός. Τὸ ψυχικὸν γεγονός παρακολουθεῖ πάντοτε καὶ ἐν φυσιολογικὸν φαινόμενον. Τὰ αἰσθητήρια καὶ τὰ νευρικὰ συστήματα ὡς φυσιολογικὰ φαινόμενα συνυπάρχουν μὲ τὰ ψυχικὰ γεγονότα, ἡ συνύπαρξις ὁμως αὕτη δὲν ἄγει καὶ εἰς τὸν ταυτισμόν. Ὁ δογματικὸς αὐτὸς ταυτισμὸς ὠδήγησε τὸν ὕλισμόν καὶ εἰς τὸν ἄλλον ταυτισμόν τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ οὕτω πλέον ἐξέλαβε τὴν λειτουργίαν τῆς νοήσεως καὶ τὰ νοήματά της ὡς προϊόντα τῆς ὕλικῆς διαδικασίας τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ συνύπαρξις φυσιολογικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων ἤγαγε τὸν ὕλισμόν εἰς τὴν μονιστικὴν θέσιν τοῦ ὕλικου παράγοντος.

Ἡ ἰδανιστικὴ παραδοχὴ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ὄντος εἶναι ὅτι ἡ ζωὴ τῆς νοήσεως δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ ὕλικά ἀντικείμενα. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατὰ τὴν γνωστικὴν μας πορεί-

αν συνυπάρχουν. Τοῦτο ὅμως οὐδόλως σημαίνει ὅτι ἡ συνείδησις προέρχεται ἀπὸ τὴν ὕλην τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ὕλική διαδικασία τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὁποῖαι συνδέουν τὴν συνείδησιν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Τοιαύτη ἄποψις ἐξαρτῶσα τὴν νοητικὴν διαδικασίαν ἀπὸ τὴν διαδικασίαν τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι καθαρὸς δογματισμὸς. Ὑφίσταται θεβαίως στενὴ σχέσηις μεταξὺ τῶν, νὰ ὀδηγηθῶμεν ὅμως ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης εἰς τὸν ταυτισμὸν φυσικῶν ἢ φυσιολογικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων, τοῦτο εἶναι μεταφυσική. Σήμερον εἶναι παραδεκτὸν ὅτι οἱ φυσιολογικῶς ἀπλούστεροι ὀργανισμοὶ ἔχουν τὰς πλεον στοιχειώδεις μορφὰς νοημοσύνης. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ νοημοσύνη ἔχει ἐξελιχθῆ, διότι μία πολύπλοκος συμπεριφορὰ συνοδεύεται μὲ πολύπλοκον νευρικὸν σύστημα. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε ἀπόλυτον. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δεχθῶμεν τοῦτο, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὸν διακαθορισμὸν τῆς συνειδήσεως ὑπὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Νόησις ἄνευ σώματος, ἄνευ ὕλης, δὲν ὑφίσταται καὶ σῶμα ὅμως ἄνευ πνεύματος δὲν ὑφίσταται¹. Ἡ συνύπαρξις ὅμως ὕλης καὶ πνεύματος δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὸν μεταφυσικὸν μονισμὸν τοῦ ὕλισμοῦ. Ἡ τελειότερα ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἔχει καὶ τελειότεραν νοητικὴν δύναμιν, ποτὲ ὅμως ἡ σκέψις δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν λειτουργίαν τῶν ὕλικῶν συστημάτων. Ἡ σκέψις εἶναι αὐτοτελὴς νοητικὴ λειτουργία καὶ ὄχι προϊόν ἀναπτύξεως καὶ ἐξελίξεως τῆς ὕλης. Ὁ ENGELS δογματικῶς ἀποφαίνεται ὅτι ἡ σκέψις καὶ ἡ συνείδησις εἶναι προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγκεφάλου, ὅπως καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι προϊόν τῆς φύσεως ἀναπτυσσόμενος καὶ προσαρμοζόμενος πρὸς τὸ περιβάλλον του. Ἡ μόνη πραγματικότης εἶναι ὁ ὕλικὸς καὶ ὁ κατ' αἴσθησιν ἀντιληπτὸς κόσμος καὶ ἐπομένως ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἀνώτερον προϊόν τῆς ὕλης.

Ὁ ὕλισμὸς ὅμως αὐτός, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὕλικῆς πραγματικότητος, ἔχει καταρριφθῆ σήμερον ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην, ἡ ὁποῖα δὲν ἀναγνωρίζει τοιαύτην ὕλικὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν διαλεκτικὸν ὕλισμὸν, ὁ ὁποῖος τὸν χαρακτηρίζει ὡς μεταφυσικὸν καὶ ἀντιδιαλεκτικὸν ὕλισμὸν. Ὁ ὕλικὸς κόσμος παίζει σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν γνωστικὴν σχέσιν, κριτήριον ὅμως ἐν τέλει τῆς οὐσίας τοῦ ὄντος εἶναι ὁ νοῦς. Ἡ σκέψις εἶναι καθαρὸν δημιούργημα τοῦ νοῦ καὶ ὄχι ἀντανάκλα-

1. Πρβλ. Ἰω. Θεοδωρακοπούλου, Γενικὴ Ψυχολογία, Ἀθῆναι 1963, σ. 35κ. ἐξ.

σις τῶν ὑλικῶν πραγμάτων. Ἡ διαδικασία τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐσωτερικὴ διαδικασία τῆς νοήσεως καὶ ὄχι ἀντανάκλασις τῆς ἐξωτερικῆς ὑλικῆς πραγματικότητος, διότι τὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδομεν εἰς τὴν ὑλικὴν πραγματικότητα, εἶναι γνωρίσματα τῆς νοήσεως. Ἡ ἐνιαία ὑπόστασις τοῦ Ἐγὼ εἶναι αὐτὴ ἡ ἐνότης τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν ὀριμότητά της κινεῖται εἰς σφαῖραν ὑπερβαίνουσαν τὴν βιολογικὴν ὑπόστασιν καὶ θεμελιούσαν τὴν ἀξιολογικὴν κίνησιν. Ὁ ἰσχυρισμὸς ἐπομένως ὅτι ὑπάρχει ἀντανάκλασις τῆς ὑλικῆς πραγματικότητος εἰς τὴν συνείδησιν, εἶναι μεταφυσικός.

Ὁ ἰσχυρισμὸς ἐξ ἄλλου αὐτὸς ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ θάσιν τὴν πείραν καὶ τὴν κοινωνικὴν δραστηριότητα, ἥτοι ἐρμηνεύει τὴν συνείδησιν τοῦ κοινοῦ νοῦ, τὴν ὁποίαν ἀπερρίψαμεν εἰς προηγούμενα κεφάλαια ὡς μὴ ἔχουσαν ἀξίαν εἰς τὴν γνωσιολογικὴν καὶ ὄντολογικὴν μας προβληματικὴν. Ὁ διακαθορισμὸς τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν σκέψεων ἀπὸ τὴν πείραν, τὰς κοινωνικὰς σχέσεις καὶ τοὺς οἰκονομικοὺς παράγοντας δὲν εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνέργεια τῆς νοήσεως, τὴν ὁποίαν οὐδόλως τολμᾷ νὰ χαρακτηρίσῃ ὁ ὑλισμὸς ὡς ἀπορρέουσαν ἀπὸ τὴν ὑλικὴν διαδικασίαν. Συνείδησις θεβαίως ἄνευ ζωντανοῦ ἐγκεφάλου δὲν ὑπάρχει. Ἡ σχέση μεταξὺ ἐγκεφάλου καὶ σκέψεως εἶναι ἄμεσος καὶ ἀναγκαῖα, τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητος ἀλήθεια, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ κάμνωμεν μεταφυσικὰς ἀναγωγὰς.

Ἐπὶ τῆς ἀντίληψις ὅτι ὁ ὄγκος, τὸ σχῆμα καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ ἐγκεφάλου ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν ποσότητα καὶ τὴν δύναμιν τῆς εὐφυΐας, ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται εἰς αὐτόν, ἥτοι ἡ ἐνέργεια τῆς εὐφυΐας εὐρίσκεται εἰς σταθερὰν σχέσιν μὲ τὴν ὑλικὴν σύστασιν καὶ τὸν ὄγκον τοῦ ἐγκεφάλου². Ἡ σχέση αὕτη πιστοποιεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐλαχίστη πάθησις τοῦ ἐγκεφάλου ἔχει ἀντίστοιχον πάθησιν εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀπόλυτον. Ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὑπάρχει στενωτάτη σχέση τοῦ περικαλύμματος τῆς φαιᾶς οὐσίας μὲ τὴν συνείδησιν, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἔχει εἰσέτι καθορισθῆ ἐπιστημονικῶς³. Ἡ συνείδησις εἶναι ἐδῶ συνηρτημένη μὲ ὅλας τὰς λειτουργίας, αἱ ὁποῖαι συντελοῦνται ἐπὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ἐκδήλωσις τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ. Ἐξ ἄλλου δὲν δυνάμεθα ἐπιστημονικῶς νὰ θεωρήσωμεν

2. L. Büchner, *Kraft und Stoff*, ἑλλ. μετάφρ. ἐνθ' ἀν. σ. 49.

3. Ἰω. Θεοδωρακοπούλου, *Γενικὴ Ψυχολογία*, ἐνθ' ἀν. σ. 40 κ. ἐξ.

τὸν ἐγκέφαλον ὡς προϊὸν μακροχρόνου ἐξελίξεως τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας τοῦ μεγέθους καὶ τῆς διαρθρώσεώς του. Ἡ δογματικὴ αὐτὴ παραδοχὴ τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐγκεφάλου ὠδήγησεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ σκέψεις δημιουργοῦνται ἐντὸς τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ὅτι ἡ ἰκανότης αὕτη τοῦ σκέπτεσθαι, τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ ἐγκέφαλος, εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξελίξεως τοῦ μεγέθους του καὶ τῆς διαρθρώσεώς του.

Ἡ σκέψις ὁμῶς εἶναι κάτι διαφορετικὸν ἀπὸ τὰς ὑλικὰς διαδικασίας τοῦ ἐγκεφάλου. Οὔτε θεβαίως ὁ ψυχικὸς κόσμος καὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν αἰτιοκρατικῶς ὡς ἀποτελέσματα τῶν φυσιολογικῶν ἀλλοιώσεων τῶν ὀργάνων τοῦ ἐγκεφάλου. Αἱ φυσιολογικαὶ ἀλλοιώσεις τῶν νεύρων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν αἰτίαν τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, δὲν εἶναι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα οὔτε ἡ σκέψις. Μόνον συνυπάρχουν καὶ συνθέτουν εἰς τὴν ὁλότητά της τὴν ὀργανικὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ δογματισμὸς τοῦ ὑλισμοῦ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὴν ποιότητα τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς σκέψεως ἐξαρτᾶ καὶ ἀνάγει εἰς τὴν ποσότητα τῆς ἀλλοιώσεως τῶν κυττάρων καὶ τῶν νεύρων. Οὕτω συνταυτίζεται ἡ συνείδησις μὲ τὸ κέντρον τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἥτοι τὸν ἐγκέφαλον. Ἡ γνῶσις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γίνεται πλέον διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων. Ἐπομένως καὶ ἡ γνῶσις εἶναι μία διαδικασία ὑλική, ἐφ' ὅσον ἔχει ὠρισμένην θέσιν καὶ ὠρισμένην κίνησιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὡς καὶ εἰς τὰ αἰσθητήρια καὶ κινητήρια νεῦρα. Τὰ κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι κατὰ τὸν ὑλισμὸν ἡ πηγὴ τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν.

Συγγενῆς πρὸς τοιαύτας ἀντιλήψεις εἶναι καὶ ἡ θεωρία τοῦ BEHAVIORISMUS, ἥτοι ἡ ψυχολογία τῆς διαγωγῆς, ἡ ὁποία ἀπλουστεύει τὸν νοῦν. Ὅ,τι ὀνομάζομεν διανοητικὰς λειτουργίας, εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα σωματικαὶ κινήσεις, ἥτοι τὸ σῶμα μας συμπεριφέρεται καθ' ὠρισμένον τρόπον. Δὲν σκεπτόμεθα, ἀλλὰ κάμνομεν ὁμιλητικὰς κινήσεις, δὲν παρατηροῦμεν, ἀλλὰ προσαρμόζομεν τὰς κόρας τῶν ὀφθαλμῶν μας. Τὸ πᾶν περιορίζεται εἰς τὴν συμπεριφορὰν καὶ εἰς τὴν μηχανικὴν ἀποψιν ὠρισμένων διανοητικῶν ἐνεργειῶν. Ἡ θεωρία αὕτη προχωρεῖ οὕτω εἰς τὴν μετατροπὴν τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν εἰς ἀντανακλάσεις. Μία ἄλλη μορφή τοῦ BEHAVIORISMUS εἶναι ὅτι ἡ ἀπόδειξις αὐτῶν τῶν κινήσεων δὲν εἶναι ἐμφανής, ἀλλ' ὑποθέτει ἀθεάτους μοριακὰς κινήσεις ἐντὸς τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ μορφή αὕτη καταντᾶ μορφή τοῦ ὑλισμοῦ, τὴν ὁποῖαν ἀκριβῶς ἐλέγχομεν εἰς τὰς παρούσας γραμμάς.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι κάθε ψυχικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον

λαμβάνει χώραν εἰς τὴν συνείδησιν, παρακολουθεῖ καὶ ἐν ἀντίστοιχον φυσιολογικὸν γεγονὸς εἰς τὸ νευρικὸν σύστημα. Τοῦτο εἶναι καθαρῶς ἐπιστημονικὴ παραδοχὴ. Ἡ μεταφυσικὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ θελήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ ψυχικὸν γεγονὸς διὰ τῆς φυσιολογικῆς ἐρεύνης τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἤτοι διὰ τοῦ ποσοῦ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ ποιόν. Τοῦτο εἶναι αὐθαίρεσις καὶ δὲν τὸ ἐπιτρέπει ἢ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Ὅπως ἐπίσης δογματισμὸς εἶναι νὰ θεωρήσωμεν τὴν συνείδησιν ὡς ἰδίαν ὄντοτητα ἀπὸ τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἡ συνείδησις παρακολουθεῖται θεβαίως ἀπὸ φυσιολογικὰ φαινόμενα, ὅπου ὅμως ὑπάρχουν τοιαῦτα, δὲν ἔπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι ἐκεῖ ὑφίσταται καὶ συνείδησις. Ὑπάρχουν φυσιολογικαὶ ἐνεργεῖαι, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἐντὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος, χωρὶς ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν οὐδεμίαν εἶδησιν δι' αὐτὰς τὰς ἐνεργείας⁴. Ἐπομένως ὁ ψυχικὸς κόσμος δὲν εἶναι ἀντιγραφή τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ὅπως διδάσκει ὁ ὕλισμὸς. Ὁ ὕλισμὸς δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Τὰ ζῶα, τονίζει, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν πραγματικὸν ἐγκέφαλον ἀλλὰ μόνον γάγγλια ἢ στοιχεῖα ἐγκεφάλου, εὐρίσκονται γενικῶς εἰς τὴν τελευταίαν βαθμίδα νοήσεως. Ἀντιθέτως ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀνωτέραν εὐφυΐαν του ἔχει μεγαλύτερον ἐγκέφαλον⁵. Ἡ διαδοχικὴ δηλαδὴ ἀνάπτυξις τῆς εὐφυΐας ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὸν ὄγκον καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς εὐφυΐας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ μεγίστη ἀνάπτυξις τοῦ ἐγκεφάλου του. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές, διότι τὸ θάρος τοῦ ἐγκεφάλου εἴδους ἐλέφαντος εἶναι 4660 γραμμάρια, τῆς φαλαίνης 2490, ἐνῶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι 1400 τοῦ ἀνδρὸς καὶ 1275 τῆς γυναικός. Κατὰ τὴν ὕλιστικὴν ἐκδοχὴν πρέπει λοιπὸν ὁ ἐλέφας καὶ ἡ φάλαινα νὰ εἶναι εὐφυέστεροι τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτὸς τούτου ὑπάρχουν ἐγκέφαλοι ἀνθρώπων κατωτέρας εὐφυΐας, οἱ ὁποῖοι ζυγίζουσι 2.000 γραμμάρια⁶ ἢ καὶ ἐγκέφαλοι ἀνωτέρας εὐφυΐας, οἱ ὁποῖοι ζυγίζουσι περὶ τὰ 1200 γραμμάρια. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ὕλικὴ διαδικασίᾳ τοῦ ἐγκεφάλου δὲν δημιουργεῖ τὴν συνείδησιν, ἢ συνείδησις ὅμως εἶναι συνυφασμένη πάντοτε μὲ φυσιολογικὰς ἀλλοιώσεις τῶν κυττάρων τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἡ καταστροφή ἑνὸς κέντρου τοῦ ἐγκεφάλου δύναται νὰ προκαλέσῃ ἀνάλογον θλάθην καὶ εἰς τὰς ψυχικὰς λειτουργίας, δύναται ὅμως νὰ μὴ προκαλέσῃ καὶ τί-

4. Ἴω. Θεοδωρακοπούλου, Γενικὴ Ψυχολογία, ἐνθ' ἄν σ. 53.

5. E. Büchner, ἐνθ' ἄν. σ. 94.

6. Χρ. Ἀνδρῦτσου, Γενικὴ Ψυχολογία, Ἀθῆναι 1934, 1966, σ. 84.

ποτε εἰς τὴν διάνοιαν, ἢ ὁποῖα ὑφίσταται ὑγιῆς. Ἄρα δὲν δυνάμεθα ἐκ τούτων νὰ συναγάγωμεν ὅτι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι παράγονται ἀπὸ ὑλικά ἐγκεφαλικά κέντρα, εἶναι δηλαδή ὑλικά φαινόμενα. Διανοητικαὶ διαταραχαὶ δύνανται νὰ ὑπάρχουν ἀπὸ τραύματα τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦτο ὅμως συμβαίνει ἀπὸ τὴν συνύπαρξιν τῶν ψυχικῶν καὶ φυσιολογικῶν φαινομένων καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν μονιστικὴν ἀναγωγὴν εἰς τὴν ὑλικὴν διαδικασίαν τῶν κέντρων τοῦ ἐγκεφάλου. Τὸ ὅτι πάθησις τοῦ ἐγκεφάλου ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν, οὐδόλως σημαίνει ὅτι ἡ νόησις εἶναι προϊόν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς φυσιολογικῆς διαδικασίας αὐτοῦ. Ἄλλως τε τὸ ψυχικὸν θάθος τοῦ ἀνθρώπου κατέστη σήμερον διὰ τῆς ψυχολογίας τοῦ θάθους καὶ τῆς ψυχαναλύσεως τόσον μέγα, ὥστε κάθε ἄλλο παρά ἐπιτρέπει τὴν ταύτισιν τῶν συνθέτων καὶ πολυπλόκων διανοητικῶν λειτουργιῶν μὲ τὸ ὑλικὸν σύνολον τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἡ φυσιολογικὴ ἀξία τῶν μερῶν καὶ τῆς ὁργανώσεως τοῦ ἐγκεφάλου ἔχει θεθαίως μίαν σχέσιν μὲ τὰς διανοητικὰς λειτουργίας. Ἡ σχέσις ὅμως αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεων, τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα γίνονται ἀντιληπτὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Τότε ἀκριθῶς προκαλεῖται εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἡ ἀλλοιώσις τῶν κέντρων τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Τὰς φυσιολογικὰς αὐτὰς ἀλλοιώσεις τοῦ ἐγκεφάλου ὀνομάζει δογματικῶς ὁ ὑλισμὸς συνείδησιν καὶ ψυχικὰ φαινόμενα. Πῶς ὅμως ἐξηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κατεστραμμένα τὰ κυριώτερα αἰσθητήρια ὄργανα, ἤτοι τὴν ὄρασιν, τὴν ἀκοήν, τὴν γλῶσσαν κ.λ.π. καὶ ὅμως ἔχουν ἀνεπτυγμένην συνείδησιν καὶ πλούσιον ψυχικὸν κόσμον, ὥστε μανθάνουν πολλὰς ἐπιστήμας ; Ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀκουστικοῦ, ὀπτικοῦ, γευστικοῦ κέντρου τοῦ ἐγκεφάλου ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μὴ εἰσέρχωνται εἰκόνες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐπομένως ὁ ὑλισμὸς ἐδῶ θὰ παρεδέχετο ὅτι δὲν ὑφίσταται ὑγιῆς διανοητικὴ ἐργασία. Καὶ ὅμως εἶναι δυνατὸν μόνον διὰ τῆς ἀφῆς, διὰ τοῦ ἀπτικοῦ ἐγκεφαλικοῦ κέντρου, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ νὰ ἀποκτοῦν διανοητικὴν δύναμιν⁷. Ἡ θέσις τοῦ ὑλισμοῦ καταρρίπτεται ἐνταῦθα, διότι παραγνωρίζει τὸ νοητὸν κέντρον τῆς συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι διαφορετικὸν ἀπὸ τὴν ὑλικὴν διαδικασίαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος τοῦ ἐγκεφάλου.

Ψυχικαὶ λειτουργίαι ὅπως ἡ προσοχὴ καὶ ἡ θούλησις δὲν ἐρμηνεύονται οὐδόλως μὲ τὰς φυσιολογικὰς ἀλλοιώσεις τοῦ ἐγκεφάλου, διότι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι δὲν ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς

7. Ἴδε καὶ Θ. Βορέα, Ψυχολογία, Ἀθῆναι 1933, σ. 154.

τὸν ἐγκέφαλον καὶ δὲν εἶναι ὑλικάι ἐνέργειαι. Πῶς ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον ὑψίστης πνευματικῆς διεγέρσεως εἰς μορφὰς θλάθης τοῦ ἐγκεφάλου, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ὑλιστικὴν παραδοχὴν ὅτι τὰ ὑλικά κύτταρα τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι ἡ πηγὴ τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν ; Βλάβη τοῦ ἐγκεφάλου καὶ νοητικὴ ἐνεργητικότης εἶναι μία ἀντίφασις διὰ τὸν ὑλισμὸν. Ἐπομένως τὰς πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς λειτουργίας πρέπει νὰ ἀναγάγωμεν εἰς ἓν ἰδιαίτερον νοητὸν κέντρον, ἥτοι τὸ κέντρον τοῦ συνειδέναι. Τὸ συνειδέναι εἶναι ἡ λογικὴ ἀρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων, ὡς ἀνωτάτη δὲ σφαῖρα αὐτοῦ ἡ νόησις καθόλου προβληματίζεται γνωσιολογικῶς καὶ ὄντολογικῶς. Τὸ κέντρον τοῦ συνειδέναι μεταβάλλει τὰς καταστάσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἰς παραστάσεις, διὰ νὰ τὰς γνωρίσῃ. Τοῦτο ὁμως δὲν γίνεται παθητικῶς, ἀλλὰ μὲ ἰδίαν διανοητικὴν ἐργασίαν ἢ καὶ ἂν γίνεται παθητικῶς, ὅπως τονίζει ὁ ὑλισμὸς, ἡ παθητικὴ αὐτὴ ἐπίδρασις ἀναφέρεται εἰς τὰς φυσιολογικὰς διαταραχάς, τὰς ὁποίας ὑφίστανται τὰ κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ τὴν σχέσιν μὲ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἂν καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔχομεν ἀντίδρασιν. Τοῦτο ὁμως δὲν εἶναι οὔτε ψυχικὴ λειτουργία οὔτε συνείδησις οὔτε γνῶσις. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται τοιοῦτον μεταφυσικὸν ἄλμα.

“Ὅταν ἐπομένως ἔχη τις συνείδησιν ἢ συναίσθησιν ἢ γνῶσιν ἑνὸς πράγματος, συμβαίνει κάτι διαφορετικόν, συνυπάρχουν ὁμως καὶ τὰ ἀντίστοιχα φυσιολογικὰ γεγονότα. Ἡ συνείδησις ἐδῶ ἔχει παραστατικὴν ἰκανότητα καὶ ἐνεργητικότητα. Ἡ συνείδησις ἐργάζεται μὲ τὰς A PRIORI μορφὰς τῆς ἐποπτείας, ἥτοι τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον. Ὁ KANT εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος δίδει καθαρῶς ἰδανιστικὴν ἐκδοχὴν τῶν ἐποπτειῶν τοῦ χῶρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ ἀναιρεῖ τὴν πραγματικοκρατικὴν ἐκδοχὴν, καθ’ ἣν ὑπάρχει ἀπόλυτος ἀντικειμενικὸς χῶρος καὶ χρόνος. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐδικαιώθη ἄλλως τε καὶ ἀπὸ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην. “Ὅλα τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα θὰ γνωρίσῃ τὸ συνειδέναι, τοποθετοῦνται κατ’ ἀρχὰς ἐντὸς τῶν A PRIORI καθαρῶν ἐποπτειῶν τοῦ χῶρου καὶ τοῦ χρόνου. Ὁ χρόνος εἶναι στενῶς συνυφασμένος μὲ τὴν ὑπαρξιν τῆς συνειδήσεως. “Ὅ,τι γνωρίζομεν, τὸ γνωρίζομεν πάντοτε ἐντὸς τῶν ὄρων τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Ἡ συνείδησις εἶναι δημιουργικὴ δύναμις καὶ ὄχι παθητικὸς ἀντικατοπερισμὸς τῶν πραγμάτων καὶ τῶν καταστάσεων εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἤρχισε νὰ γίνεται συνειδητὸν ἀπὸ τὸν HUME, ὁ ὁποῖος ἔδειξεν ὅτι ὁ σύνδεσμος τῶν παραστάσεων καὶ τῶν νοημάτων δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀλλ’ εἶναι ἀποκλειστικὴ δημιουργία τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ὠδήγησε τὸν KANT εἰς τὴν

διαμόρφωσιν τῆς κριτικῆς του φιλοσοφίας. "Ὅ,τι εἰσέρχεται ἐντὸς τῶν ἐποπτεῶν τῆς νοήσεως, ὑφίσταται τὴν κατηγοριακὴν ἐπεξεργασίαν τῆς νοήσεως.

Αἱ A PRIORI κατηγορίαι τῆς νοήσεως μορφοποιοῦν καὶ πνευματοποιοῦν τὰ ἀντικείμενα, ἤτοι τὰ ὑποτάσσουν λογικῶς εἰς τοὺς νόμους των καὶ τὰ γνωρίζουν. Οἱ νόμοι τῆς ἐπιστήμης εἶναι πλέον νόμοι τῆς συνειδήσεως καὶ ὄχι τῶν ἀντικειμενικῶν πραγμάτων. "Ὅχι ὅμως μόνον ἡ νόησις ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ αἰσθήματα εἶναι ψυχικὰ γεγονότα, ἤτοι δὲν ἔχουν οὐδεμίαν φυσιολογικὴν ἰδιότητα. Ἄρχὴ ὅλων αὐτῶν τῶν ψυχικῶν γεγονότων εἶναι ἡ ἐνότης τῆς συνειδήσεως, ἡ ἐνότης τοῦ ἐγώ. Ἡ ἐνότης αὕτη τῆς συνειδήσεως δημιουργεῖ τὴν γνῶσιν. Ἡ γνῶσις εἶναι ἐνότης τοῦ νοῦ καὶ ὄχι ἀντανάκλασις τῶν σχέσεων τῶν πραγμάτων. Τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἐνώνονται ἀπὸ τὰς λογικὰς ἀρχὰς τῆς νοήσεως. Οὐδένα ρόλον παίζουν ἐνταῦθα τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα καὶ ὁ ἐγκέφαλος. Ἡ ἀρχὴ τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐδῶ καθαρῶς νοητὴ ἐνέργεια, ἡ ὁποία ἀναθλύζει ἀπὸ τὴν ἰδίαν τῆς τὴν ὑπόστασιν. Ἡ δημιουργία τῆς συνειδήσεως εἶναι ὁ νοητὸς κόσμος τῶν ἀντικειμένων καὶ ὄχι τὰ φυσικὰ καὶ φυσιολογικὰ φαινόμενα. Ἐξ ἄλλου σήμερον εἶναι γενικὴ παραδοχὴ τῆς φυσιολογίας, ὅτι τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι παθητικὸν ἀλλὰ δημιουργικὸν κέντρον ἐνεργείας καὶ δράσεως ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐρεθισμοὺς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἤτοι καὶ τὰ αἰσθήματα ἀκόμη δὲν δέχονται παθητικῶς τοὺς ἐρεθισμοὺς, ἀλλ' ἔχουν καὶ ταῦτα τὴν ἐνεργητικότητα τῆς συνειδήσεως⁸. Παντοῦ ὑφίσταται ἰδία ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι παθητικὴ ἐπίδρασις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων γένεσιν εἰς οὐσίαν καὶ ἔρωτα πρὸς τὴν μορφήν, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης πορείαν ἀπὸ τὸ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργεία εἶναι.

Ἡ συνείδησις ὅμως ἐνὸς ἀντικειμενικοῦ πράγματος προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν αἰσθημάτων. Τὰ αἰσθήματα δὲν εἶναι οὔτε τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα οὔτε οἱ φυσιολογικοὶ ἐρεθισμοί, οἱ ὁποῖοι λαμβάνουν χώραν εἰς τὰ αἰσθητήρια νεῦρα τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰσθημάτων, ἤτοι τὰ αἰσθήματα εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ φυσικὰ γεγονότα καὶ τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα. Ἐκεῖ πού πρέπει νὰ κατατάξωμεν τὰ αἰσθήματα, εἶναι εἰς τὰ ἄμεσα ψυχικὰ βιώματα τῆς συνειδήσεως. Τὰ ἐρεθίσματα καὶ αἱ ἀλ-

8. Ἰω. Θεοδωρακοπούλου, Γενικὴ Ψυχολογία, ἐν' ἀν. σ. 75.

λοιώσεις τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων εἶναι σωματικαὶ λειτουργίαι, ὑλικάι διαδικασίαι καὶ ὄχι αἰσθήματα. Βεβαίως συνυπάρχουν μετὰ τὰ αἰσθήματα καὶ εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεσις τούτων. Ἀλλὰ νὰ ἀναγάγωμεν κατὰ δογματικὸν τρόπον τὰ αἰσθήματα εἰς αὐτὰς τὰς φυσιολογικὰς διαδικασίας τῶν ἐρεθισμάτων, ὅπως πράττει ὁ ὑλισμός, τοῦτο εἶναι ἀνεπισημονικόν, διότι τότε καταλήγομεν εἰς μεταφυσικὸν μονισμόν⁹.

Τὰ ἐρεθίσματα καὶ τὰς φυσιολογικὰς ἀλλοιώσεις ἐντὸς τοῦ ἐγκεφάλου δὲν δύναται νὰ τὰς παρακολουθήσῃ κανεὶς, ἐπομένως δὲν δύναται τὰ αἰσθήματα νὰ συνταυτισθοῦν μετὰ τὰς λειτουργίας τῶν κυττάρων τοῦ ἐγκεφάλου. Τὸ αἶσθημα τῆς ὀράσεως ἢ τῆς γεύσεως δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν ὀφθαλμὸν ἢ τὴν γλῶσσαν. Ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι μόνον ὄργανα, διὰ νὰ ἴδωμεν καὶ νὰ ἀποκτήσωμεν γεῦσιν. Ἐὰν πράγματι ἀποδώσωμεν συνείδησιν εἰς αὐτὰ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, τότε θὰ θέσωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον πλείστας ὄσας συνειδήσεις, ὅσα δηλαδή θὰ εἶναι καὶ τὰ εἶδη, τὰ ὅποια αἰσθανόμεθα. Ἡ συνείδησις ὅμως ἢ ὅποια αἰσθάνεται εἶναι ἐνότης καὶ ὄχι πολλαπλότης, εἶναι μία καὶ νοητή, αἰσθάνεται δὲ μέσῳ ὅλων τῶν ὑλικῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Ὅχι τὰ ὄργανα, ἀλλὰ ἡ συνείδησις ὀρᾷ καὶ γεύεται. Αἱ ὑλικάι διαδικασίαι τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἢ συνείδησις αἰσθάνεται, εἶναι οἱ ὑλικοὶ ὄροι τῆς συνειδητότητος. Αἱ φυσιολογικαὶ ἐνέργειαι ποτὲ δὲν πρέπει νὰ συνταυτίζωνται μετὰ τὰ ψυχικὰ βιώματα τῶν αἰσθήσεων. Αὐτὸ τὸ ὅποιον αἰσθάνεται εἶναι τὸ ἐγώ. Τὸ αἶσθημα δὲ τοῦτο θεβαιοῖ ὅτι ὑφίσταται ἀπέναντι τὸ ἀντικείμενον τοῦ αἰσθήματος. Ἐδῶ θεβαιοῦς εὐρισκόμεθα εἰς τὸ πεδίον τῆς ψυχολογίας καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὸ ψυχικὸν ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον μετὰ τὸ γνωσιολογικὸν συνειδέναί καὶ εἶναι. Ἡ συνείδησις εἰς τὴν ἀνωτάτην τῆς σφαίραν καθίσταται διὰ τῆς καθαρᾶς νοήσεως γνωσιολογικὸν ὑποκείμενον, τὸ ὅποιον θέτει τὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι. Εἰς τὴν κατωτάτην τῆς ὅμως σφαίραν ἢ συνείδησις εἶναι αἶσθημα καὶ ἀπέναντί της ἔχει τὸ ἀντικείμενον τοῦ αἰσθήματος.

Ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα εἶναι νὰ ἀναιρεθῇ ἢ ὑλιστικὴ ἐκδοχὴ εἰς τὴν ψυχολογικὴν σφαίραν τῶν βιωμάτων, διότι εἰς τὰ ἄλλα γνωσιολογικὰ πεδία ἠσκήσαμεν τὴν κριτικὴν αὐτῆς εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια. Εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν σφαίραν προσεπαθήσαμεν νὰ ἀναπτύξωμεν τὴν ἐξήγησιν τοῦ αἰσθήματος ὡς ψυχικῆς συ-

9. Περὶ τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς βιβλιογραφικῶς, Ἴδε : Θ. Βορέξ, Ψυχολογία, ἐνθ' ἀν. σ. 71 κ. ἐξ. 94 κ. ἐξ. (ὁ ἐγκέφαλος καὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι).

νειδήσεως, ἢ ὁποῖα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ ταυτισθῆ με τὰ ὑλικά ὄργανα τοῦ ἐγκεφάλου, τὰ ὁποῖα ὁμως συνυπάρχουν ὡς ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις. Διαφορετικὸν πρᾶγμα ἡ ψυχικὴ πραγματικότης, διαφορετικὸν τὰ ἀνεξάρτητα τοῦ ὑποκειμένου ἀντικείμενα, διαφορετικά αἱ φυσιολογικαὶ λειτουργίαι τῶν αἰσθητηρίων κέντρων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἡ κατασκευὴ θεβαίως τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι πάρα πολὺ λεπτὴ καὶ τελεία. Αἱ ἀκριβεῖς γνώσεις ὁμως, τὰς ὁποίας ἔχομεν διὰ τὸν ἐγκέφαλον, εἶναι ἀκόμη πολὺ ἀτελεῖς. Ἡ σχέση ἢ ὁποῖα ἀνευρέθη μεταξὺ συνειδήσεως καὶ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ, δὲν ἔχει ἀκόμη καθορισθῆ ἐπιστημονικῶς εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς. Ὑπάρχει σχέση ἢ μεταξὺ φαινομένων καὶ ὠρισμένων μερῶν τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, πλὴν ὁμως ἐπιστημονικῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ αἰτιοκρατικῆς σχέσεως τῆς ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος. Ἐξ ἄλλου αἱ λεπτομέρειαι τῆς διακλαδώσεως τῶν ἰνῶν εἶναι πάρα πολλαὶ καὶ ἡ μακροσκοπικὴ καὶ μικροσκοπικὴ ἐξέτασις τῆς μάζης τοῦ ἐγκεφάλου πολὺ δύσκολος. Αἱ ἀνατομικαὶ παρατηρήσεις διαρκῶς εὐρίσκονται πρὸ ἑνὸς ἀριθμοῦ θαυμασίων μορφῶν, τῶν ὁποίων ἡ φυσιολογικὴ ἀξία παραμένει αἴνιγμα. Ἐκεῖνο ὁμως τὸ ὁποῖον εἶναι δογματισμὸς καὶ μεταφυσικὴ καὶ δὲν δυνάμεθα ἐπιστημονικῶς νὰ ἰσχυρισθῶμεν, εἶναι ὅτι αἱ ὑλικά οὐσίαι τοῦ ἐγκεφάλου ἀποτελοῦν τὴν ἕδραν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὅτι ὁ ψυχικὸς κόσμος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν φυσιολογικῶν διαδικασιῶν τοῦ ἐγκεφάλου.

Τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα εἶναι καὶ αὐτὰ μία ἀντίδρασις τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἐπομένως ἀνάγονται καὶ αὐτὰ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συνειδήσεως. Οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ μεταβάλλονται εἰς φυσιολογικὰς ἀλλοιώσεις. Αἱ ἀλλοιώσεις αὗται εἶναι μία ἀντίδρασις τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ὄχι ὁμως καὶ ψυχικὰ φαινόμενα. Πολλὰς φορὰς δὲν ἔχομεν κἂν συνείδησιν τῶν πολυπλόκων φυσιολογικῶν ἀλλοιώσεων, αἱ ὁποῖαι γίνονται εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ φλοιώδης οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου ἔχει σχέσιν καὶ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων, τὴν ὁποῖαν ὁμως δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν. Ὁ ὕλισμὸς ἰσχυρίζεται ὅτι ὅλαι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ὑλικὴν σύνθεσιν τῶν ἐγκεφαλικῶν στοιχείων, ὅτι ἡ θλάσις μερικῶν μερῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἐπιφέρει μερικὴν ἢ γενικὴν ἀπώλειαν τῆς μνήμης, ὅτι τὸ γῆρας φέρει ὀλοκληρωτικῶς τὴν ἀπώλειαν τῆς μνήμης. Ταῦτα ὁμως δὲν εἶναι ἀπόλυτα. Ὑπάρχουν ὡς εἶπομεν θλάσαι τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ὁμως δὲν παρατηροῦμεν οὐδεμίαν

διαταραχὴν τῆς νοήσεως. Ἡ συνείδησις, ἡ μνήμη καὶ ἡ γλωσσικὴ δύναμις διατηροῦνται παρὰ τὰ ἐγκεφαλικά τραύματα. Ἐπομένως τὰ αἰσθήματα, αἱ παραστάσεις, ἡ ἀντίληψις, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, ἡ κρίσις, ἡ νόησις εἶναι ἡ προσωπικότης τῆς συνειδήσεως, ἥτοι ὁ ψυχικὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀρχὴν τὸ ἐγὼ καὶ ὄχι τὰς ὑλικὰς διαδικασίας τῆς ἐγκεφαλικῆς οὐσίας.

Οὔτε τὰ συναισθήματα δύνανται νὰ ἐντοπισθοῦν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ νὰ ἐρμηνευθοῦν ἀπὸ φυσιολογικῆς ἐπόψεως. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀνώτερα καλλιτεχνικὰ καὶ θρησκευτικὰ συναισθήματα δὲν δύναται οὐδεὶς νὰ ἐντοπίσῃ εἰς τὰς ὑλικὰς διαδικασίας τοῦ ἐγκεφάλου. Τὰ συναισθήματα αὐτὰ θέτουν τὴν αἰσθητικὴν καὶ θρησκευτικὴν διάστασιν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ἡ καλαισθητικὴ συγκίνησις καὶ ὁ πόθος τοῦ ἀπολύτου εἶναι πέρα καὶ αὐτῆς τῆς γνωστικῆς καὶ ἠθικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ ὑψίστη θέσις τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως. Ἀπὸ ποίαν ὑλικὴν διαδικασίαν τοῦ ἐγκεφάλου δύναται νὰ προέλθῃ ὁ ἐσωτερικὸς ἠθικὸς νόμος τοῦ καθήκοντος, ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, τὸ ἐσωτερικὸν χρέος, ἡ εὐθύνη καὶ ἡ ἐλευθερία ; Πῶς δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἀπὸ τὰς φυσιολογικὰς ἀλλοιώσεις τοῦ νευρικοῦ συστήματος τοῦ ἐγκεφάλου ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ νοεῖν, ἡ ὁποία ὠδήγησεν σήμερον τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης εἰς τὰς ἐσχάτας ἀφαιρέσεις τοῦ μικροκόσμου καὶ τοῦ μακροκόσμου ; Πῶς δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ οὕτω ἡ καθαρὰ μαθηματικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς ἀναγκαιότητα ; Πῶς δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ καλοῦ, ἡ αἰσθητικὴ διάστασις τῆς συνειδήσεως, ἡ δημιουργία τέχνης, τὰ νοητὰ ὄραματα, τὰ ὁποῖα ἀποτυπώνει τὸ κάλλος τῆς ψυχῆς ; Τέλος πῶς δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ οὕτω ἡ τάσις καὶ ἡ νοσταλγία τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ὁ πόθος τῆς λυτρώσεως καὶ τῆς ἀγιότητος, ἡ ὑπέρβασις τῶν ὀρίων τοῦ λόγου καὶ ἡ αὐτοταπεινώσις τῆς ψυχῆς πρὸ τοῦ ἀπολύτου, τὸ ὁποῖον τὴν συνταράσσει διαρκῶς μὲ τὸ συναίσθημα τῆς ἐξαρτήσεως καὶ μὲ τὴν συνείδησιν τῆς χάριτος ; Ἴδου λοιπὸν τὸ θάθος τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως.

Ἡ δημιουργικὴ ὁμως αὐτὴ ἐργασία τῆς συνειδήσεως δὲν κλονίζει τὴν ταυτότητα τοῦ ἐγὼ, τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἐγὼ εἶναι μόνιμον καὶ ἀμετάβλητον, εἶναι ἡ πρωταρχὴ ὄλων τῶν ἄλλων, εἶναι ἡ αὐτοσυνειδησία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία δὲν γίνεται ποτὲ ἀντικείμενον. Ὁ KANT ἐσφάλλετο ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, διότι ὠμίλησε περὶ πράγματος αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸ καὶ εἰς τὸ ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι περὶ ὑπερβατολογικῆς συνειδήσεως ἀκαταλήπτου. Τὸ ἐγὼ ὁμως εἶναι καθαρὰ αὐτοσυνειδησία, ὅλη δὲ

ἡ γνωστική, ἠθική, αἰσθητική καὶ θρησκευτική του πορεία εἶναι καθαρὰ ποιότης καὶ ὄχι ποσότης. Ἴδου διατὶ δὲν δύναται ἡ ἀρχὴ τῆς συνειδήσεως νὰ ἐξαρτηθῆ καὶ ταυτισθῆ μὲ τὰς φυσιολογικὰς διαδικασίας τοῦ ἐγκεφάλου, μὲ τὴν ὑλικὴν ποσότητα τοῦ ὀργανισμοῦ. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν ποσοτικῶς, ὅπως τὰ φυσιολογικά. Ἀφήνομεν τὸ γεγονός ὅτι πάρα πολλὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις, ἐξεπήδησαν ἀπὸ ἀσθενικὰ σώματα. Πῶς λοιπὸν κατὰ τὸν ὕλισμὸν ἡ σκέψις εἶναι κίνησις τῆς ὕλης ; Πῶς ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἀνώτατον προϊόν τοῦ ἐγκεφάλου ;

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἀφήσωμεν τὰ ψυχολογικὰ δεδομένα καὶ θὰ ἀναπτύξωμεν φιλοσοφικῶς πλέον τὴν ὄντολογικὴν ὑφὴν τῆς νοήσεως. Τοῦτο θὰ συμπληρώσῃ περισσότερον τὴν ἀποψίν μας περὶ τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως. Ἡ σκέψις κατὰ τὸν ὕλισμὸν εἶναι κίνησις τῆς ὕλης, προϊόν τῆς φυσιολογικῆς ἀλλοιώσεως τῶν κυττάρων τοῦ ἐγκεφάλου. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅμως αὐτός, ἥτοι τῆς δραστηριότητος τῆς σκέψεως ὡς ἀποτελέσματος τῆς ἐγκεφαλικῆς οὐσίας, εἶναι ἐσφαλμένος. Τὸ μόνον ἀληθές εἶναι ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ σκέψις ἄνευ ἐγκεφάλου, ὄχι ὅμως ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ἕδρα ὄλων τῶν ἀνωτέρων λειτουργιῶν τοῦ πνεύματος. Ἡ γνώσις εἶναι δημιουργικὴ αὐτενέργεια καὶ ὄχι προϊόν τῶν αἰσθήσεων. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ ὕλισμὸς ταυτίζεται μὲ τὰς ἀντιλήψεις τῶν αἰσθήσεων, μὲ τὴν ἐμπειρίαν. Βεβαίως τὸ ὑλικὸν τῆς ἐμπειρίας, ὅπως ἐτόνισεν ὁ ΚΑΝΤ, εἶναι ἀπαραίτητος ὄρος τῆς γνώσεως. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἱ ἰδέαι καὶ αἱ γνώσεις προέρχονται ἀπὸ τοῦτο. Ἦδη ἡ ἀναγκαιότης τῶν μαθηματικῶν ἐννοιῶν καταρρίπτει ἀμέσως τὴν ἀντίληψιν ταύτην, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἐννοιαὶ παράγονται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις. Ὁ ὕλισμὸς ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ ἔμφυτοι ἐννοιαὶ εἶναι μία πρῶτος ἐξάσκησις τῶν αἰσθήσεων καὶ ὅτι ὁ διανοητικὸς μας ὀρίζων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸν τῶν ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας ἔχομεν κατὰ τὴν σχέσιν μας μὲ τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές, διότι ὁ ἐπιστημονικὸς νοῦς δὲν ἔχει οὐδὲν κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεις καὶ ὁ μαθηματικὸς, ὁ ὁποῖος συντάσσει τὰς λογικὰς τοῦ ἐννοίας κεκλεισμένους εἰς τὸ γραφεῖον του, ἀσκεῖ τὴν καθαρὰν τοῦ λογικῆν ἀνεξάρτητον τῆς ἐμπειρίας. Καὶ ὅμως ἡ διανοητικὴ τῶν ἀνάπτυξις εἶναι πολὺ ἀνωτέρα τῶν συνηθισμένων ἀνθρώπων τοῦ κοινοῦ νοῦ, οἱ ὁποῖοι καθημερινῶς ἔχουν πληθὺν κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεων. Τὰ μαθηματικὰ εἶναι μαθηματικὰ τοῦ νοῦ, ὁ χῶρος, τὸ μέγεθος, ἡ ἔκτασις, τὸ ὕψος, τὸ βάθος, εἶναι ἐν-

νοιαί τοῦ νοῦ μας διὰ τὰ πράγματα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Οὐδεμία γνῶσις προέρχεται ἀπὸ τὴν πείραν, ἀλλ' εἶναι κατηγοριακὴ διεργασία τῆς νοήσεως. Δὲν ἀρνούμεθα τὴν ἐμπειρίαν, διότι ἄνευ ταύτης δὲν θὰ εἶχε γνωσιολογικὴν καὶ ὄντολογικὴν σημασίαν ἢ γνῶσις, ἀλλὰ θέτομεν ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ "Οντος τὸν ἐνεργητικὸν νοῦν καὶ ὄχι τὴν παθητικὴν κατάστασιν τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ἐπίσης δὲν ἀρνούμεθα τὴν συνύπαρξιν τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ τὴν γνῶσιν, δὲν δεχόμεθα ὅμως ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι τὸ προϊόν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐγκεφάλου. Τὸ ὑλικὸν ὄργανον δύναται νὰ καταστραφῇ, αἱ ἐμπειρικαὶ καταστάσεις ἔρχονται καὶ παρέρχονται, πλὴν ὅμως ἡ γνῶσις μένει ὡς λογικὴ οὐσία. Ἡ λογικὴ οὐσία τῆς γνώσεως ὡς ἀποτέλεσμα ἐπιμόνου ἐπιστημονικῆς ἀναζητήσεως δὲν δύναται νὰ εἶναι παράγωγον οὔτε τῆς ἐμπειρίας, οὔτε τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι μία καθαρὰ διανοητικὴ ἐργασία, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον. Δὲν εἶναι ἡ γνῶσις ἀντανάκλασις τῶν σχέσεων ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων οὔτε τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας. Ἡ τοιαύτη γνῶσις εἶναι μία γενικὴ κοινωνικὴ σχέση, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ βιολογικοὺς καὶ ὠφελιμιστικοὺς σκοποὺς καὶ ὄχι τὴν ἐπιστήμην. Ἡ πείρα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ αἱ πρακτικαὶ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἐλάχιστα βοηθοῦν σήμερον τὴν ἐπιστήμην εἰς τὸ ἔργον τῆς. Ἡ συνείδησις τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἡ συνείδησις τῆς πρακτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης, δὲν εἶναι ἡ συνείδησις τῶν οἰκονομικῶν καὶ παραγωγικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ὕλισμός δύναται τὰς πολιτικὰς ἰδέας καὶ γνώσεις νὰ τὰς χαρακτηρίζη ὡς κοινωνικὰ προϊόντα, δὲν δύναται ὅμως νὰ μεταφέρῃ τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτὸν εἰς τὴν καθαρὰν σφαῖραν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ πορεία τῶν ὑλικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων οὐδόλως μεταβάλλει τὰς ἰδέας τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας περὶ τοῦ "Οντος. Ἐδῶ ἡ γνῶσις ἔχει ἰδίαν μαθηματικὴν ἀναγκαιότητα καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὑλικὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν σχέσεων καὶ τῶν ταξικῶν ἀγώνων.

Πῶς λοιπὸν ὁ ὕλισμός ἐξηγεῖ εἰς τὴν καθαρὰν σφαῖραν τῆς ἐπιστήμης τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι ἀντανάκλασις τῆς ὑλικῆς πραγματικότητος; Καὶ ὅμως παρὰ ταῦτα ἐξακολουθεῖ ὁ ὕλισμός νὰ πιστεύῃ, ὅτι ἡ προέλευσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπιστήμης καθορίζεται ἀπὸ τὰς παραγωγικὰς σχέσεις καὶ ἀπὸ τὰς πρα-

κτικὰς ἀπαιτήσεις. Μία κριτική φιλοσοφική σκέψις καὶ μία αὐστηρὰ ἐπιστημονική συνείδησις ἔχει πλέον διακρίνει τὴν ἔννοιαν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν δραστηριότητα καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν τῶν ἀντικειμενικῶν πραγμάτων. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν καταπληκτικὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης ἡ γνῶσις σήμερον ἔλαθε τὴν ἀξίαν της καὶ ὁ νοῦς ἀνέκτησε τὸ κῦρος του. Πάντοτε θεθαίως ἔχει ἀπέναντί του τὴν φύσιν καὶ τὴν κοινωνίαν, ἡ νοητικὴ του ὁμῶς δραστηριότης διαρθρώνει τὰ πάντα. Τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ δὲν εἶναι προϊόντα τῆς φύσεως, ὡς ἔλεγεν ὁ ENGELS, ἀλλὰ νοητικὴ αὐτενέργεια καὶ κατηγοριακὴ διάρθρωσις κατὰ τὴν ἀναφορὰν του πρὸς τὴν φύσιν. Οὔτε ἐν τέλει αἱ γνώσεις καὶ αἱ ιδέαι διαμορφοῦνται ἀπὸ τὴν γλῶσσαν μιᾶς κοινωνικῆς ομάδος. Τὸ ἀντίθετον μᾶλλον εἶναι ὀρθόν, ὅτι ἡ γλῶσσα διαμορφοῦται, ἐπειδὴ ὑφίστανται αἱ γνώσεις καὶ αἱ ιδέαι τῆς κοινωνικῆς ομάδος.

Ἡ γλῶσσα ὡς αἰσθητὸν φαινόμενον δὲν ἔχει λογικὴν γνῶσιν, ἀλλ' εἶναι φορεὺς ἐνυπαρχουσῶν νοητῶν ιδεῶν. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον τὰ νοήματα, δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ τὸ λεξιλόγιον τῆς γλώσσης. Ἡ ρίζα τῆς γλώσσης δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ὅπως παραδέχεται ὁ ὕλισμός, ἀλλὰ εἰς τὴν διαδικασίαν τῶν νοημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Βεθαίως ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος καὶ ἡ διαμόρφωσις τῶν ιδεῶν εἶναι ἀκατανόητος ἄνευ τῆς γλώσσης. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι ἡ γλῶσσα δημιουργεῖ τὰ νοήματα καὶ τὰς ιδέας. Ἡ ιδέα ποτὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῆ μὲ τὰς λέξεις. Ἡ γλῶσσα εἶναι συμβατική, διότι τὰ ἴδια νοήματα ἐκφράζει ποικιλοτρόπως εἰς πολλὰς γλώσσας καὶ εἰς πολλοὺς γραμματικούς τύπους. Τὸ νόημα ὁμῶς παραμένει τὸ ἴδιον, διότι ἔχει λογικὴν ἀναγκαιότητα. Εἶναι σφάλμα νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι λογικὴ καὶ ὅτι αἱ προτάσεις ἔχουν νόημα. Τὸ νόημα εὐρίσκεται εἰς τὴν λογικὴν σκέψιν, ἐνῶ ἡ γλῶσσα εἶναι φορεὺς τοῦ νοήματος, ἐξωτερικεύει τὸ νόημα καὶ προάγει οὕτω τὸν πολιτισμόν. Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ ὄργανον, διὰ νὰ ἐκφρασθοῦν ὅλαι αἱ δραστηριότητες τοῦ πνεύματος. Γλωσσικοὶ φορεῖς τῶν νοημάτων καὶ τῶν κρίσεων εἶναι αἱ προτάσεις. Δι' αὐτῶν ἀκριβῶς τίθενται ὅλα τὰ ἀντικειμενικὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ δὴ τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ τοῦ "ὄντος". Ἡ γλῶσσα ἐκφράζει τὴν σκέψιν, τὴν ἐνότητα τῆς νοήσεως, ἐκφράζει τὴν λογικὴν οὐσίαν τοῦ ἀντικειμένου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ νόησις. Τοῦτο θεθαίως ἔγινε συνειδητὸν τὸ πρῶτον εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἀνεζήτησε τὸ ὄν ἐντὸς τῶν προτάσεων καὶ τῶν κρίσεων τοῦ νοῦ. Αἱ

ἐκφράσεις καὶ τὰ ὀνόματα τῆς γλώσσης ἀποτελοῦν ἐνότητα λόγου, διὰ τοῦ ὁποίου νοεῖται ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων. Ἡ λέξις δὲν ἐκφράζει τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἐκφράζει καὶ συμβολίζει τὸ νόημα τοῦ πράγματος. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ λέξεις μιᾶς προτάσεως ἔχουν ἐνότητα. Ἐπομένως καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἔχει ἐνότητα, ἥτοι εἶναι λογικὸν κατασκευάσμα συμβολιζόμενον διὰ τοῦ ὄργανου τῆς γλώσσης. Τώρα ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος ὑπάρχουν εἰς τὴν πρότασιν, ἡ ὁποία εἶναι σύνθετος ἐξ ἀπλῶν ἐννοιῶν. Αἱ ἀπλᾶι ἐννοιαὶ ὑφίστανται μόνον, δὲν εἶναι οὔτε ἀληθεῖς οὔτε ψευδεῖς. Ψευδὴς ἢ ἀληθὴς εἶναι μόνον ἡ σύνθεσις τούτων, ἡ πρότασις. Γνωσιολογικὴν ὁμῶς σημασίαν ἔχει ἡ γνώσις τῶν προτάσεων καὶ ὄχι ἡ γνώσις τῶν ἐννοιῶν. Ἡ κρίσις εἶναι αὕτη, ἡ ὁποία θέτει τὴν γνώσιν τῶν ἀντικειμένων, εἶναι ἡ λογικὴ πρότασις, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος. Ἐπομένως ἡ γλωσσικὴ πραγματικότητα εἶναι ὁ φορεὺς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ὅλα αἱ ἐννοιαὶ καὶ αἱ κρίσεις τῆς νοήσεως, αἱ ὁποῖαι τείνουν νὰ διαρθρώσουν λογικῶς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητά¹⁰. Τὸ νόημα ἀκριβῶς ὅλων αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν καὶ κρίσεων εἶναι τὸ κριτήριον τοῦ "Οντος. Τὸ νόημα τοῦτο δὲν εἶναι ἀντανάκλασις τῆς ὕλης τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' εἶναι δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ λόγου, ἀξιολογικὸν ἀντικείμενον ἀνεξάρτητον ἐν τέλει ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς νοήσεως, ἥτοι ἡ λογικὴ οὐσία τῶν πραγμάτων.

Ἐπομένως τὸ νόημα εἶναι διάφορον τῆς ὕλης, ὅπως ἀκριβῶς καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, αἱ ὁποῖαι οὐδόλως δύνανται νὰ τεθοῦν ὡς προϊόντα τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τοῦ ἐγκεφάλου. "Ὅλα τὰ ψυχικὰ γεγονότα ἔχουν κέντρον τὸ ἐγὼ τῆς συνειδήσεως. Ἡ νόησις ὡς ἀνωτέρα διάστασις τοῦ συνειδέναι θέτει τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἐγώ¹¹. Ἐδῶ εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς λογικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς, μὲ τὰς ὁποίας ἐργάζεται ἡ ἐπιστήμη. Ἡ λογικὴ εἶναι ἡ τυπικὴ ὀρθότης τῆς νοήσεως, ἡ τυπολογία καὶ οἱ νόμοι τῆς νοήσεως, ἐκ τῆς ἐπόψεως τοῦ ὀρθοῦ. Ἡ διαλεκτικὴ ὁμῶς ὡς φιλοσοφία συλλαμβάνει τὴν οὐσίαν τῆς νοήσεως. Ἡ οὐσία τῆς νοήσεως τὸ λογικὸν νόημα, τίθεται ἀπὸ τὸν ἐνδιάθετον λόγον διὰ τῆς γλωσσικῆς λειτουργίας. Αἱ γλῶσσαι βεβαίως εἶναι πάρα πολλάι, ἡ λογικὴ ὁμῶς μία. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ σκέψις καὶ ὁ λόγος εἶναι ἀνεξάρτητα τῆς ἐκάστοτε γλωσσικῆς διατυπώσεως, ἥτοι τῆς λέξεως

10. Περὶ τῆς γλώσσης βιβλιογραφικῶς ἴδε : Θ. Βορέα, Ψυχολογία, ἐνθ' ἄν σ. 345 κ. ἐξ.

11. Πρβλ. καὶ Θ. Βορέαν Ψυχολογία, ἐνθ' ἄν. σ. 543 κ. ἐξ., 547 κ. ἐξ. 550 κ. ἐξ.

ἢ ὁποῖα διαφέρει ἀπὸ γλώσσης εἰς γλῶσσαν. Σκέψις καὶ λέξις οὐδὲν ταυτίζονται, διότι ἡ σκέψις δίδει νόημα εἰς τὴν λέξιν. Ἡ δημιουργία γλώσσης καὶ νέων διαρκῶς λέξεων εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν ὑπαρχόντων νοημάτων. Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἡ σκέψις ἢ ἡ ἰδία, ἀλλ' ὄργανον, σύμβολον τῆς σκέψεως. Ἡ οὐσία λοιπὸν τοῦ νοήματος καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀνεξάρτητος ὄχι μόνον ἀπὸ τὰς ψυχικὰς μας ἐφέσεις καὶ τὴν ἀτομικὴν μας κρίσιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν γλῶσσαν. Τότε ἀκριβῶς τὸ ἀντικείμενον γίνεται περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως καὶ τὸ νόημα τοῦ νοῦ ἀποκτᾷ ἀντικειμενικὸν κῦρος. Ἡ δημιουργικὴ αὐτενέργεια τοῦ νοῦ ἐδῶ καταλήγει εἰς μίαν ἀντικειμενικὴν μορφήν, ἢ ὁποῖα ἔχει γενικὸν κῦρος. Ὁργανον ἐκφράσεως καὶ διατηρήσεως τῶν σκέψεών μας εἶναι ἡ γλῶσσα. Ἡ ἐνότης τοῦ λόγου ἀναγνωρίζεται εἰς τὴν ἐνότητα τῆς γλώσσης. Ἐπομένως ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει ἐντὸς τῆς ἐνότητος τοῦ λόγου ἢ μᾶλλον ἐντὸς τῶν κρίσεων τοῦ νοῦ. Μόνον περὶ κρίσεων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Αἱ κρίσεις θεβαιῶς αὐταί, διὰ νὰ ἔχουν γνωσιολογικὴν καὶ ὄντολογικὴν σημασίαν, πρέπει νὰ συμφωνοῦν μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ ἐπαληθεύωνται διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Οὕτω αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι διὰ νὰ εὔρουν τὰς λογικὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν φαινομένων, διατυπώνουν ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας ἐν συνεχείᾳ προσπαθοῦν νὰ ἐπαληθεύσουν πειραματικῶς. Ἡ ἐπαλήθευσις ὁμῶς γίνεται διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου. Ἐπομένως κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι μόνον ὁ νοῦς καὶ τὰ λογικά του κριτήρια. Ἐδῶ δὲν ἔχουν θέσιν οὔτε αἱ ψυχολογικαὶ θεβαιώσεις οὔτε αἱ συναισθηματικαὶ προϋποθέσεις. Ἡ πρακτικὴ ἱκανοποίησις καὶ τὰ ὠφελιμιστικὰ ἀποτελέσματα, ἢτοι τὸ χρήσιμον τοῦ κοινῶ νοῦ, δὲν ἀποτελοῦν τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας.

Τ Ε Λ Ο Σ